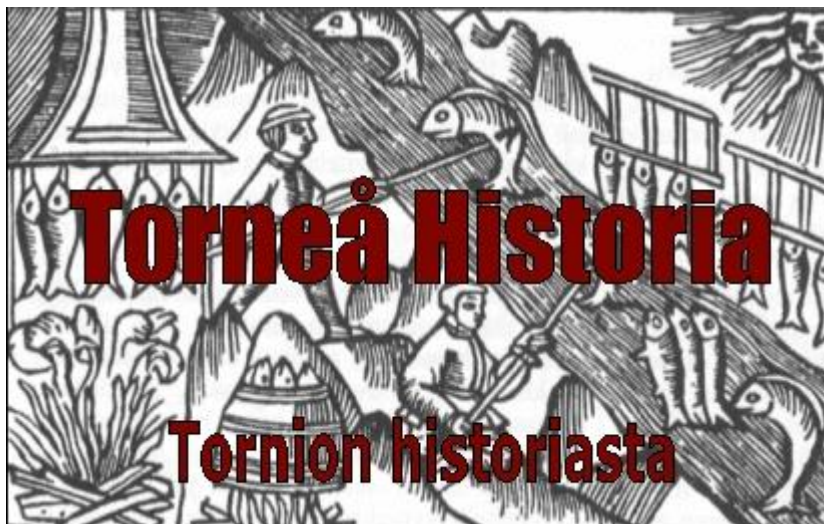

Biträdande professor Jouko Vahtola

Uleåborgs Universitet

Torneå - porten till Lappland och mot väst genom århundraden

Såväl den historiska bilden som våra dagars bild av Torneå är mångskiftande och unik. Stadens 375-åriga historiska skeden kan endast delvis passas in i de allmänna utvecklingslinjer som de finska städernas historia visar upp. Den historiska originaliteten

beror enkannerligen på stadens utomordentliga läge längst inne i Botten-viken vid mynningen av den stora vattenleden som behärskar stora delar av Lappland. Sin egen prägel har Torneå fått genom att staden under största delen av sin historia först varit Sveriges, sedan från år 1809 Finlands nordligaste stad och "porten till Lappland". En mycket viktig faktor som påverkat Torneås utveckling de senaste två hundra åren har stadens utformning till en "port mot väst" varit. Som Finlands enda gränsstad har den formats till en möteszon för det finska och det svenska språket och de två ländernas kultur.

En livlig handelsplats redan under medeltiden

Grundförutsättningen för Torneå och källan för dess liv och välstånd var den livskraftiga älvdalen, delvis även hela Lappland. I Tornedalen hade det senast under 1000-talet börjat bildas bebyggelse, som till sina äldsta delar troligen var från Tavastland. Åtminstone namnet **Torneälven** var från början tavastländskt. I namnet ingår det från sydöstra Tavastland kända ordet **turnio** 'spjut'. Från norsk synvinkel var Tornedalen ett kärnområde för det forntida Kvanland, med sina inbyggare kväner.

Redan innan staden grundades år 1621 hade det under sekler vid Torneälvens mynning funnits en livlig handelsplats, genom vilken huvudparten av produkterna Från norr, framför allt lax, torkad gädda och pälsverk, fördes ut i världen av köpmän, som kunde komma från avlägsna länder. Handelsplatsens namn var Torneå eller **Nordens** Torneå, och församlingen, som grundades i början av 1300-talet, fick också namnet Torneå.

En fängslande, kanske lite överdriven bild av den livliga handeln i Torneå gav den humanistiskt bildade svenske kyrkomannen **Olaus Magnus** i sin historia historia om de nordiska folken. Han besökte Torneå år 1519. De stora handelsmagasinens ymnighet fick honom att tala om Torneå som en stad. Magnus sade att handelsplatsen ligger på en "smal landtunga" mellan älvens mynningsarmar.

Gustav Vasa gav år 1531 Torneå ställningen som kronans lagligen erkända handelsplats. Redan då låg handelsplatsen, där det 1554 sägs ha funnits 60 handelsmagasin, tämligen säkert på Svensarön (fi. Suensaari 'Vargön') på den plats som sedan blev Torneå stad. Det är bara denna ö som av älvmyningens öar är smal och långsträckt - var det för 500 år sedan åtskilligt tydligare än i våra dagar, då man tar hänsyn till landhöjningen.

Emellanåt har det dock antagits att Torne älvmynnings äldsta handelsplats legat på ön **Pirkkiö** (Björkön). Man hittar dock inga motiveringar för denna tanke. Framför allt öns namn har anförts som bevis på en handelsplats: namnet Pirkkiö skulle komma från det skandinaviska ordet birk, som skulle betyda 'handel' eller 'handels-rättighet'. Detta kan dock inte bevisas, men i stället är det tämligen säkert att ön redan från början hade ett finskt namn, som kommer från ordet **perkkiö** 'nyröjning'. Handelsmagasinen lär redan under medeltiden och under 1500-talet ha legat på Svensaröns sydvästra strand och hamnen framför ön mitt emot på Pirkkiös nordände där Torneå kyrka, som första gången byggdes redan före mitten av 1300-talet, låg. På detta pekar bl. a. också det faktum att hertig Karl år 1603 gav order om att den nya handelsplatsen skulle utgöras av området kring Torneå kyrka, vilken order dock inte verkställdes.

På Svensarön fanns före stadens grundläggning knappt tio lantegen-domar. ...ns namn (Vargön på finska) torde kunna härledas från att efternamnet på dem som bodde i ett av husen, kanske det äldsta, var **'Susi'**, varg. Huset hade kanske samma namn. Tämligen säkert hade namnet karelskt ursprung som personnamn.

Särskilt det att Torneå stad grundades på Svensarön talar för att den gamla handelsplatsen varit belägen på Svensarön.

Torneå grundläggs på Svensarön och inte på Seitsenkari

Redan år 1585 planerade Johan III för en stad i Torneälvens mynning, men planen körde fast på lanthandlarnas och framför allt birkarlarnas motstånd. Utan vidare gick hertig Karl sedan målmedvetet in för att i sitt rike flytta lanthandeln till städerna och också pressa in lapplandshandeln inom ramarna för den statliga stadspolitiken. Bestämmelser avsedda att begränsa birkarlarnas lapplandshandel kom den ena efter den andra till norr. Birkarlarna spjärnade emot och försökte med näbbar och klor försvara sina urgamla rättigheter, bedriva handel i Lappland. Till slut var dock konungen till och med starkare än birkarlarna. År 1620 gav Karls son, konung Gustav Adolf en order - samtidigt som Umeå, Piteå och Luleå grundlades - om grundläggandet av Torneå stad på Seskarön. Ortsborna tyckte dock att läget var olämpligt och stadens byggdes inte. Om staden grundlades, skulle den enligt nordbottningarna grundläggas på Svensarön.

Denna gång drog den nordliga envisheten det längre strået: när Gustav II Adolf den 12. 5. 1621 gav sitt egenhändigt underskrivna skriftliga förordnande om grundläggandet av Torneå stad, skulle staden grundläggas på Svensarön. Till dokumentets centralaste delar hörde preciseringen av stadens affärsområde. Affärsområdet, som Torneå borgare ensamma behärskade, kom att bli jättestort, större än för någon annan stad i Svea rike. Området omfattade hela Kalix- och Tornedalen samt dessutom Torne och Kemi Lappmark eller våra dagars finska och svenska Lappland och också en stor del av området i Nordnorge.

Mindre livsviktig var bestämmelsen om stadens sigill i förordnandets paragraf 3: som motiv gavs ett torn med motiveringen att stadens namn Tornio, på svenska Tornö, tänktes betyda Tornstaden. Naturligtvis tänkte Gustav Adolf med sina rådgivare, liksom redan Olaus Magnus hade föreslagit, att namnet Tornio kom från det svenska ordet 'torn'. Det sigillmotiv, som bestämdes i förordnandet, togs senare även in i stadens vapen - där finns ju ett vackert rätt torn på silverbotten. I princip kommer motivet alltså från en felaktig namntolkning men är givetvis ändå, redan med tanke på bestämmelsen i förordnandet,

historiskt motiverat. Och numera har det blivit alltmer motiverat då Torneå fått ett vackert tornliknande stadshus, synligt på långt håll även om det inte är rödmålat.

Den grundlagda staden Torneå bildades inte till en egen församling utan tillhörde gamla Torneå, eller redan då NederTorneå, församling. NederTorneå och ...verTorneå hade avgränsats till egna församlingar år 1606. Egen kyrka fick Torneå stad dock redan 1647. Den första kyrkan brann år 168förstaefter byggdes den vackra kyrkan som fortfarande är i bruk. Byggnadshistoriskt är den en unik, värdefull träkyrka.

Handelns uppsving under 1600-talet

Borgarna, som flyttat till staden, började bedriva en aktiv handel i det stora affärsområdet. Lappprodukterna de bytt till sig förmedlade de till hamnen i stadsviken för vidare befordran till tullarna i söder, framför allt till köpmännen i Stockholm. Stadsviken kunde på grund av landhöjningen bara användas som hamn till ungefär mitten av 1600-talet. Större fartyg måste därefter lossas och lastas antingen vid Vuonostranden väster om staden eller i Seskarö. Med flatbottnade farkoster kunde man dock ännu under lång tid ta sig till Svensaröns strand. När staden brann år 1679 och hamnen var På väg att bli oduglig förslogs att staden skulle flyttas till en helt annan plats, närmast till Pirkkiö, men förslaget förverkligades inte.

Tornebornas egna handelsseglatser var obetydliga före 1660-talet. Snart förstod dock borgarna att Stockholms borgare, som förde de nordliga varorna vidare söderut, kammade hem de största affärsvinsterna. Om man ville bli rik måste man ta handelsseglatsen i egna händer. Det lyckades också. På 1660-talet hade torneborna redan egna skutor och kring 1670 var antalet främmande båtar i Torne hamn redan i minoritet. Varornas, som de viktigaste laxens, hudarnas och smårets, transport söderut och saltets m. fl. varors transport till-baka hade torneborna mot slutet av 1600-talet helt fått i egna händer. Skeppsbyggnadskonsten lärdes också - alla skutor var byggda av den egna socknens bondemästare.

Med dessa framsteg utvecklades Torneås handel och själva staden till en vacker blomstring fram till början av 1700-talet. Handels-seglatsens huvudmål var Stockholm,

men även Baltiska hamnar besöktes. Under 1600-talet besökte även karelska handelsmän ofta Torneå - deras handelsresor utgjorde en fortsättning på den karelska handel, som har sina rötter djupt inne i medeltiden. Besöken var angenäma för torneborna, för av karelarna kunde man köpa vadmal och hampväv billigt, båda viktiga för handeln i Lappland.

Fram till början av 1700-talet hade borgerskapet i Torneå blivit helt stadsmässigt. Borgarna behärskade i grunden tidens affärs-krumbukter. Bönderna i Torneå och Kalix socknar vände sig alltmer till dem med sina affärsproblem och den olagliga lanthandeln minskade även om den inte helt upphörde. Handeln med lapparna hade sina egna, av långa avstånd uppkomna, svårigheter men då marknaden helt var säljarens marknad och torneborgarna hade monopol på handeln lönade den sig utomordentligt väl. Borgerskapet blev för-möget, även om förmögenhetsskillnaderna var betydande. De för-mögnaste borgarna kunde bedriva mångsidig investeringsverksamhet men även ägna sig åt vinets glädje och annan fåfänga. Det tilltalade förstås de utlänningar som gästade staden och i sina reseböcker beskrev det livliga sällskapslivet i Torneå. Men i staden bodde också verkligt fattiga. Dock var det bara ett fåtal som t. ex. under 1690-talets stora hungerår led av hunger i Torneå.

Stora ofredens slag

Det stora nordiska kriget som började år 1700 innebar tunga skatter, truppskrivningar och transportpåfrestningar, vilka redan under de första krigsåren började gnaga på förutsättningarna för torne-handeln. Stängningen av östgränsen gjorde slut på den viktiga handeln med Karelen. Torneborna måste också avstå från handeln med Kemi lappmark och även affärsförbindelserna mellan bönder och borgare kom att lida. Handelsseglatsen tynade av på grund av trupp- och far- tygsöverlåtelser. År 1710 kom även pesten till staden.

Fram till 1713, redan före den egentliga stora ofreden, hade Torneå sjunkit ner till en stad av fattiga, sinsemellan grälände borgare; den blomstrande handeln och handelspolitiken höll på att falla sönder och i stadsnäringarna höll man på att återgå till förhållanden som rått 50 år tidigare. Snart blev också hotet från fienden, som trängt in i Finland, brännande. Borgare flydde till Sverige och redan före ryssarnas ankomst brann staden år 1714. Efter

striderna trängde ryssarna in i staden år 1715, brände och rövade den.

Undantagstillståndet varade till år 1717. De sista Krigsåren fram till 1721 fick Torneå i stort sett vara i fred.

Mot nytt uppsving

Sedan staden förstörts och handeln förlamats var det svårt att till och med komma över dagligt bröd i Torneå. Jordbruket, boskaps-skötseln och fisket repade sig dock snabbare än handeln. Som ett resultat av återuppbyggnaden var det nya byggnadsbeståndet i huvudsak klart fram till år 1735. Till slut blev det fart på handeln också överraskande snabbt. Borgarnas handel i Lappland, handeln med bönderna och affärsseglatserna till Stockholm med egna fartyg var livligt i gång redan från 1720- talet. Även handeln med karelarna fortsatte På 1720-talet enligt gammal sed. Hamnen låg i Purraviken, ca 7 km väster om staden. Förmögenhetsförhållandena och av kriget orsakade förmögenhetsförluster hade repat sig fram till 1730-talet.

Landshövding **Gyllengrip** försökte dock 1736 begränsa antalet handelsbedrivande borgare till 34, men torneborna visade åter betydande tjurskallighet och godkände inga begränsningar för sin handel. I fortsättning bedrev också 40 - 60 tornebor inkomstbringande utförselhandel närmast med Stockholm och värdet av utförseln höll sig närmare dubbelt mot värdet av införseln. Utvecklingen ledde dock med tiden den naturliga vägen till att de små företagen gallrades bort och handeln samlades på allt färre och förmögnare händer.

I handeln med samerna hade torneborna motgångar främst därför att man började sätta upp fasta handelsbodas på marknadsplatserna och för det andra därför att Danmark-Norge och Sverige-Finland med gränsöverenskommelsen i Strömstad delade Lapplands allmänningar mellan sig, varvid en stor del av Torneå gamla affärsområde inlemmades med Norge. Torneborna fick dock göra handelsresor och gjorde det också ända till Ishavet, men de förlorade hela tiden handelsandelar till norrmännen. Lappland delades år 1757 mellan borgarna i Torneå i handelsområden och de borgare som fått sig tilldelat ett visst område måste bedriva fast affärsverksamhet på området.

Handelns utveckling i sin helhet var dock på uppåtgående, särskilt tack vare den inkomstbringande utförseln. Bl. a. under lilla ofreden 1741 erövrades inte Torneå av fienden. När handeln för kuststäderna i österbotten led av ockupationen blev det ett plötsligt uppsving för handeln i Torneå.

Befolkningsmässigt förblev Torneå dock en småstad. Hela 1600-talet höll sig folkmängden under 600 personer, och under 1700-talet överskreds 700 personers gräns bara några gånger. Även under 1800-talet höll sig folkmängden länge under 700 personer och 1000 personers gräns överskreds först år 1880. Efter detta blev det bättre fart på folkökningen och fram till början av 1920-talet hade man kommit över 2 000 personer.

Planer på flyttning av staden

Hamnfrågan i Torneå förblev under 1700-talet ett Svårt problem. Även Purraviken blev grundare och å andra sidan låg den besvärande långt borta. År 1751 började borgarna anhålla om flyttning av staden närmare kusten till Nikkala, där det fanns en bra hamn. Före beslutet förstördes en stor del av Torneå dramatiskt i branden 1762, vilket satte fart på diskussionerna om flyttning av staden.

Enighet rådde också i saken, men i frågan var staden skulle resas på nytt fanns många uppfattningar; en del av invånarna höll på Nikkala, en del på Björkö och Någon föreslog rentav Veitsiluoto utanför Kemi. Med landshövdingens medling kom man till slut fram till att Röyttä var en bra plats för hamnen och Pirkkiö en lämplig plats för staden.

Då det officiella beslutet från kammarkollegiet dröjde kunde inte stadsborna hålla sig eniga längre. Antalet av dem som höll fast vid den gamla stadsplatsen på Svensarön började växa och det blev så, att 1767 gick kammarkollegiet med på att Torneå fick vara kvar på sin gamla plats.

Viktigt var dock att staden på ön Röyttä fick en bra hamn, som blev färdig år 1766. Dit var det förhållandevis lätt och kort väg från staden.

Torneås blomstring vid 1700-talets slut

Ett nytt skede i Torneås handel började efter år 1766. Städerna vid Bottenviken fick då stapelrättigheter - möjligheter till egen skepps-fart, även till länder utanför Sverige. Torneborgarnas direkta ut-rikessglatsar blev inte särskilt betydande, men i de nya handels-förhållandena blev även den inhemska seglatsen livligare och i den deltog torneborna. Kring år 1800 var det livligare än någonsin förut i Torne hamn.

Den egentliga orsaken till affärslivets blomstringstid var goda konjunkturer i utlandet; de stora krigen i Europa och Amerika stegra-de bl. a. efterfrågan på tjära och trävaror kraftigt. Även i Torneå började de gå om affären med pälsverk, men fisken och smöret behöll sin position som betydande exportvaror.

Framför allt blev dock torneborna rika på att bygga och sälja skutor. Fram till början av 1800-talet lät borgarna bygga tiotals båtar till försäljning, bland dem även stora, vilka såldes antingen till det egna landet eller till utlandet, många bl. a. till engelsmännen. Många utländska köpare vistades till och med hela vintrar i Torneå, vilket gav stadslivet en ny prägel.

Borgarnas förmögenhet växte oerhört då man kommit till 1800-talets början. Om man räknar per invånare placerade sig Torneå förmögenhetsmässigt mycket högt bland statens städer men verkligt rika blev bara några; de fem rikaste ägde år 1800 ca 60 procent av stadens uppskattade egendom. Den rikaste var köpman **Erik Berg-man**, vars egendom beräknades till närmare 35 000 riksdaler. I alla Finlands städer fanns då bara 14 andra personer som hade en egendom överstigande 20 000 riksdaler.

Denna tid vid slutet av 1700-talet rådde också ett stort intresse för bildning och det var en tid av betydande verksamhet på området. Det kan bara nämnas att från Torneå apologistkola under 1783- 1800 16 unga män reste direkt till Uppsala universitet för att studera. Bland dem var **Jöns Svanberg**, som senare blev matematikprofessor vid samma universitet och känd vetenskapsman.

Skild från Sverige

Direkt efter år 1800 ledde en försvagning av de internationella konjunkturerna till en nedgång för Torneå stad. Skeppsbygget av-tog lite i sänder. Krigshandlingarnas början

år 1808 med Ryssland störde handeln svårt, fastän Torneå inte skövlades i det finska kriget. Torneå blev med början från mars 1809 en viktig rysk garnisonsstad under drygt hundra år, vilket satte en egen prägel på stadsbilden.

Allvarliga följder för Torneås handel och liv innebar freden i Fredrikshamn i september 1809. Sedan ryssarna krävt en fredslinje längs Kalixälven och svenskarna längs Kemiälven stannade man för en kompromiss; kejsar Alexander I drog personligen gränslinjen längs Torneälven. Gränsen skulle följa älvens djupaste fåra. Fastän Torneå låg på Svensarön, som redan då på grund av landhöjningen hade växt ihop med älvens västra strand och blivit ett näs, bestämde Alexander att staden skulle tillhöra Finland.

Uppenbarligen förstod Alexander vilken betydelse ägandet av gränsstaden hade såväl handels- som krigspolitiskt. Det är möjligt att även Torneås rykte - staden var ju tack vare resenärerna och reseböckerna Finlands kanske mest kända stad i europeiska mening - fick Alexander att vilja ha denna stad i sitt rike.

Gränsdragningen invercade förödande på Torneås handel genom att staden förlorade det tätast befolkade området och den förmögaste delen av sitt gamla handelsområde i Lappland. Vidare bröts handelsförbindelserna med Sverige. Torneås ställning som "porten till Lappland" från handelns synpunkt började övergå till historien, men som gränsstad blev Torneå Finlands port till väst väster. Förmögenhetens koncentration på bara några få borgare ledde åter till att staden blev mycket fattig därför att många rika borgare flyttade över till den svenska sidan med sin förmögenhet. Torneå förlorade huvudparten av den förmögenhet som samlats i staden. Stadsborna förlorade också en stor del av sina jordar och skogar och också sina ställen för skeppsbyggeriet. Den flitiga skeppsbyggeri- och handelsstaden förvandlades nu för några årtionden till en stillsam och torftig landsortsstad.

Krimkrigets (1854-56) goda år

Affärslivet i Torneå fortsatte likväl under första hälften av 1800-talet efter gamla mönster, men kraften var försvagad och famför allt lönsamheten. Handeln riktades närmast mot Stockholm, även om det långsamt började skapas förbindelser med södra Finland och Petersburg. Särskilt säd började man köpa från Petersburg; största delen av norra

Finlands behov av säd togs genom Torneå. I början av 1840-talet blev det en klar nedgång i handelns vitalitet, vilket till stor del berodde på att Haparanda 1842 förändrats till en stad med fullständiga rättigheter.

Ryssland började det österländska kriget år 1854 och handels-förbindelserna med Rysslands försörjning som bakgrund gjorde Torneå till en viktig handelsplats. Tursamt nog klarade sig Finland från krigshandlingarna lyckligare än Uleåborg och de andra kuststäderna vid Bottenhavet och Bottenviken, där åtminstone hamnarna förstördes. När den engelska flottan kom till Röyttä flyttade borgarna i Torneå över sina fartyg till det neutrala Haparanda, ordnade så att de ryska soldaterna kom från staden och trakterade de anlända engelsmännen så ordentligt att deras krigiska sinnelag svalnade.

Handeln genom Torneå mångdubblades under krigsåren. Den gick framför allt landvägen, för de engelska och franska krigsfartygen utgjorde ett hot på Bottniska viken; trots detta blev även seglatsen livligare. Frakttransporter från Torneå till Petersburg och södra Finland fanns det så mycket som man hann med, och fraktkostnaderna var höga. Handeln var gynnsam för Torneå och affärslivet blomstrade. Nu hade Torneå för första gången nytta av sin egenskap som gränsstad.

Efter Krimkriget styrdes Torneås handel mer stadigt än tidigare och i flera gånger större omfattning mot södra Finland och Ryssland. Nu började det klarna alltmer i Finland, att Torneå inte längre var en främmande stad i svenska Västerbotten utan en viktig stad som hörde till Finland.

Handeln fortsatte livligt i Torneå även efter kriget. Särskilt byggandet av sågar (bl a sågen i Röyttä) och trävaruexporten var och förblev stommen för handeln, men den nordliga importhandeln, bl. a. importen av säd, började nästan helt riktas mot Ajoshammen i Kemi, särskilt när den med järnväg blev förenad med den österbottniska banan till Rovaniemi år 1909. Grundandet av Kemi stad år 1869 började kraftigt tära på Torneås ställning som porten till den nordliga handeln.

Men särskilt med början från 1870-talet blev näringarna i Torneå livligare, banker och företag grundades, år 1873 bl. a. ett bryggeri och läskedryksfabriken Lapin Kulta, som fortfarande är det äldsta företaget i Lapplands lön. Under åren 1873-74 byggdes det vackra, av arkitekt Luchow projekterade rådhuset på Hallituskatu.

Under åren 1886-87 byggdes en 700 meter lång träbro mellan Torneå och Haparanda, den s k Handolinska bron. Den ersattes år 1929 av en kulvert, som också gjorde biltrafiken smidigare. Järnvägen till Torneå blev klar 1903 och en bana till Röyttä hamn 1928.

Åter kommer kriget med gyllene tider

Under första världskriget, åren 1914-1916, upplevde affärsverksamheten i Torneå en livlighet som aldrig tidigare skådats. När kriget började stängdes Rysslands vanliga vägar för utrikeshandeln, Östersjön och Svarta havet, direkt. Då Rysslands krigsekonomi på ett avgörande sätt hängde samman med importen, måste handeln leta alternativa om och mödosammare vägar.

Varutransporterna sökte sig nu också vägar genom Sverige och Norge till Finland och vidare till Ryssland. Även Rysslands export gick till stor del samma vägar och dessa transporter gick huvudsakligen genom Torneå - dit fanns ju en järnväg - vilket fullständigt vände upp och ner på kommunikationerna. Under krigsåren var Torneå en viktig genomfartsort för Rysslands försörjning men dessutom även för den finska utrikeshandeln.

Fastän det huvudsakligen var fråga om genomfartstrafik, lämnade den ifrån sig pengar till Torneå på många sätt och i samband med den var även Torneås egen handel framgångsrik. Från södra Finlands städer flyttade de viktigaste förmedlingsfirmorna till Torneå för att sköta varutransporten mellan Torneå och Haparanda. I Torneå uppstod även en stor mängd nya förmedlingsfirmor, som hade tillgång till obegränsad sysselsättning. Förmedlingsfirmorna lade beslag på alla tillgängliga hästar för sitt behov; fraktkostnaderna var furstliga. Den störste av förmedlingsfirmorna, Karl Nordströms, ordnade med en livlig hästfraktrafik genom Kilpisjärvi till Lyngenfjord i Norge. Toppåret för denna varuström utan avbrott var 1916, men trafiken till Ryssland stannade av under revolutionsåret 1917. Vårvintern 1918 utgjorde dock Torneå ännu porten till det vita Finland.

Stor hjälp i varutransporten skulle en järnväg mellan Torneå och Haparanda ha utgjort, men den blev klar först 1919. I fortsättningen var dock järnvägen av stor betydelse. Exporten genom Torneå till Sverige och genom Skandinavien till andra länder skulle även i

fortsättning vara tämligen stor och även importhandeln började ut-nyttja järnvägen. Däremot kunde Torneå inte i hamnfrågan tävla med Kemi och Ajos, som t. ex. i början av 1920-talet var betydelsefullare än t. o. m. exporthamnen i Uleåborg.

Till det första världskrigets "rörelser" hörde även jägarrörelsen. Torneå hörde till dess viktigaste etappplatser. Genom Torneå reste även mycket flyktingar och också krigsfångar från Murmansk som rymt från den tyska armén. I Torneå växlade de krigförande staterna fångar och sårade.

1900-talets gränsstad

Fastän Torneå efter första världskriget inte hade haft någon särskilt central nationell betydelse i utrikeshandeln var staden den livligaste knutpunkten för trafiken västerifrån och västerut. Bl. a. byggdes det nya broar under tiden mellan världskrigen, bl. a. Hannulas bro mellan fastlandet och Svensarön, och efter den tiden har trafikförhållandena hela tiden förbättrats efter den svällande biltrafikens behov. Genomfartstrafiken - Torneå är ju den livligaste orten för den gräns- överskridande trafiken mellan Sverige och Finland - har även lämnat pengar efter sig i Torneå, även om Torneå inte har orkat utvecklas till ett egentligt turistcentrum.

Det andra världskrigets slutskede berörde dramatiskt Torneå. Av politiska skäl hamnade man i ett krig mot vapenbrodern Tyskland. Krigets största operationen var landstigningen i Röyttä 1.10.1944. Krigshandlingarna rörde inte påtagligt Torneå stad men öster om staden i nederTorneå genomkämpades krigets hetaste och blodigaste strider.

Torneås utveckling efter kriget har inneburit kraftigt framåtskridande - det visar redan tredubblingen av folkmängden. ännu i början av år 1973 var Torneå en småstad om 8 000 invånare. När nederTorneå (8 700 inv.) och Karungi (2 200 inv.) i början av detta år förenades med Torneå närmade sig folkmängden redan 20 000 personer. Men folkmängden växte också tack vare den egna naturliga utvecklingen och flyttningsrörelsen, så att den nu är ca 23 500 invånare.

Ett eget kapitel innebär smugglingsekonomin som många blivit rika på, rentav skapat sig egendomar på ända från 1800-talet. De sista krigens ransoneringsekonomi innebar

gyllene tider för smugglarna ända till början av 1950-talet, då kafferansoneringen, den sista av ransoneringarna, upphörde.

Men även i den lagliga handeln har Torneå och torneborna främst haft fördel av läget som gränsstad. Torneå har ofta kunnat dra fördel av den svenska köpkraften; i färskt minne har man ännu köpruschen till Torneå som följde på 1967 års devalvering, vilken på det hela taget vitaliserade stadens liv. Gränshandeln är dock känslig för den allmänna prisutvecklingen i landet, och den var t. ex. under 1970-talet inte särskilt fördelaktig för Torneå. Den ofördelaktiga prisutvecklingen, den höjda beskattningen och boendekostnaderna i Finland fick under 70-talet människor att flytta över sitt boende till Haparanda, varifrån de sedan promenerar till arbetet i Torneå. Denna flyttningsrörelse har under de senaste årtiondena blivit mer balanserad så att den rör sig i bägga riktningar. från 1980- talet var prisutvecklingen bättre för Torneå men devalveringarna i början av 1990-talet fick åter riktningen för handeln att vända. Efter det att Finland och Sverige från början av år 1995 slutit sig till Europeiska Unionen förklarade företagarkretsar Haparanda-Torneå som det första Eurocity - med avsikt att marknadsföra gränsområdets fördelar för företagverksamheten.

Från 1980-talets andra hälft har handelns strukturomvandling inverkat betydelsefullt även i Torneå. Gamla kända varuhus har bommat igen (Centrum, Sokos), nya har kommit i stället, som Greenline Welcome -Center till gränsen, ett köp- och restaurangcentrum. På Torneås kommersiella utveckling har Haparanda med sina affärer och tornebornas affärsbesök där inverkat starkt. Den senaste utvecklingen i Torneå representeras av Green Zoone Golf -Center år 1990 (Haparanda-Torneå) och simhallen av kurortstyp från år 1992.

Gränsstadens läge med sina fördelar och kommersen över gränsen har inte ensamma räckt till som grund för stadens utveckling; till det har en kraftig industrialisering under de senaste årtiondena behövts. I och med inkorporeringarna blev även lantbruket en viktig näring för Torneå: knappt 10 procent av befolkningen lever av jord- och skogsbruket. Ca 40 procent får sin bärning av industrin och 50 procent av servicenäringarna.

Tack vare regionpolitiken efter kriget fick Torneå under 1950-talet betydande textilindustri. Sedan kom metallindustrin. Outokumpu ferrokromfabrik startade i Röyttä 1968, och 1976 blev en ädelstål- fabrik klar inom samma område. Outokumpu stålindustri har sysselsatt ca

1 200 arbetstagare; bara staden är en större arbetsgivare. Utöver denna tunga metallindustri finns i Torneå flera verkstäder.

Efter det att sågen i Röyttä, länge Torneås äldsta industriföretag, upphörde med sin verksamhet i mitten av 1980-talet utgör den av Oy Hartwall Ab ägda Lapin Kulta stadens äldsta industri (grundad år 1873). Även textilindustrin har dragits med svårigheter. Antalet arbetsplatser har minskat från över 1 000 till ca 200. Textilindustrins viktigaste företrädare är Nordiska Strumpfabriken Oy i Pirkkiö.

Sin egen prägel på utvecklingen i Torneå ger det starka samarbetet med Haparanda på nästan alla områden inom ekonomi, administration och kultur. År 1987 bildades ett samarbetsorgan mellan kommunerna, Provincia Bothniensis. År 1993 organiserades Tornedalsrådet - Tornionlaakson Neuvosto på nytt.

Med sin pedagogi (Från år 1630), med sitt gymnasium och sitt seminarium (1921 - 1970) har Torneå sedan gammalt varit en betydande skolstad. Peräpohjolan Opisto som grundades redan år 1901 är med sin verksamhet och sina nya lokaler lika aktiv. Torneå har även nu två gymnasier (Svensarön och Pudas). Andra lärosäten i staden är Torneå företagsekonomi- och datateknikinstitut, västra Lapplands yrkesutbildningsanstalt, Västra Lapplands vuxenutbildningscentrum för yrkesfolk och Torneå medborgarinstitut.

Torneå har fått rykte även som kulturstad. Med sina rika och mång-sidiga samlingar, sina utställningar och sina andra verksamheter representerar Aines Konstmuseum det mest betydelsefulla som presterats under senare år.

"Lapplands port"

Torneås läge som "Lapplands port" hade sin grund i att handeln från Lappland under århundraden gått genom staden och den vägen till världens marknader. Men äran som "Lapplands port" i det utländska medvetandet grundade sig på en ännu äldre, genom hela 1800-talet, ställning som först Sveriges och sedan Finlands nordligaste stad. Denna ställning förlorade Torneå detta sekel till Rovaniemi.

Men Torneås rykte är det äldsta och det starkaste.

Från 1500-talet och fram till 1800-talet införlivades Torneå i de utländska bildade kretsarnas medvetande, sammankopplad med Lapp-land och samerna och exotismen som förenade dessa; Torneå var den västerländska civilisationens yttersta utpost och åtminstone i någon grad en "fördärvad" plats, bakom vilken ett hemlighetsfullt, dunkelt Lappland med naturmänniskor, renar och schamaner tog vid.

De nyfikna utländska resenärerna till Lappland kom först till Torneå, varifrån de fortsatte sin färd uppför Torneälven till Lappland. När många resenärer på Europas bildade språk publicerade sina rese-böcker hade Torneå en central plats i dem. Särskilt i reseberättelser tas den förändring fram som kunde upptäckas i människornas natur, levnadssätt, utseende, språk, näringar mm då man kom från svenskspråkigt område till Torneå och dess omgivningar. Å andra sidan jämfördes stadskulturen i Torneå med intresse med förhållanden i svenska och västeuropeiska städer.

En annan tidig turisttrumf, som vid sidan av Lapplandsromatiken uppehöll Torneås rykte i Europa var de ljusa sommarnätterna och solen som inte gick ner. Från början av 1600-talet, när Karl XI från sin resa hade gjort natten utan natt känd kom folk för att titta på dessa företeelser och sedan livfullt beskriva i sina reseberättelser.

Torneälven är fortfarande en fri älv. Älven är den äldsta, ännu användbara, farleden till Lappland, och den flyter fortfarande fritt. Det kanske vore på tiden och kanske fanns det anledning till att Torneå började ihågkomma och vårda detta gamla rykte i det nya Europa.